

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СМИСЛОФУНКЦІОНАЛЬНІЙ ДИНАМІЦІ

Наукова доповідь на методологічному семінарі

«Стратегічні орієнтири та інноваційні практики утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану», 3 квітня 2025 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7109>

БЕХ Іван Дмитрович

доктор психологічних наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
директор Інституту
проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У статті розкривається на достатньому рівні досягнення категорія «національна ідентичність» як реальність вищого ступеню, якою має оволодіти особистість у процесі своєї життєдіяльності. Як робоче поняття пропонується смисловий конструкт, що інтерпретує національну ідентичність як всезагальну спільність, яка реально функціонує у формі національного уподібнення з властивими їй ідеалами-цінностями, спричиненими глибокою свідомістю й високими почуттями суб'єкта.

У такому сенсі національна ідентичність — це ідейно-ціннісний стрижень життя особистості, яка набуває, зберігає і практично утверджує її у менш чи більш широкозначущих справах. Пропонуються конкретні способи функціонування цього утворення.

Першим елементарним способом виступає протиставлення «Ми — чужі». За такої альтернативи нація й дотримується певних соціальних правил у соціокультурних поглядах щодо себе й інших як не таких як ми.

Наступним способом функціонування є механізм безпосередньої належності до своєї нації. Однак такому усвідомленню не дістає відповідної смислоспрямованої диференціації.

Розвивально досконалим способом функціонування національної ідентичності необхідно вважати механізм національної свідомості. Сутністю останнього є те, що він безпосередньо зачіпає категорію духовності, яка вже панує в суспільстві, визначаючи певні національні діяння.

Ключові слова: належність до нації; національна ідентичність; національне протиставлення; національна свідомість; національне уподібнення; цінності нації.

Національна ідентичність — одне з вершинних, тобто межових утворень, яке відображає особливий (сенсоохоплювальний) стан людей як реальної спільності. Наголос на спільності означає, що ця сутнісна ознака є явищем розвивальним, *по-перше*, у часі, а конкретніше у часі історії. *По-друге*, цей часовий простір людей завжди наповнений певними, властивими лише їм, змістом важливої для них діяльності і відповідних духовно-моральних властивостей. У цьому значенні доцільно представляти людей у категорії народу. А останній, якщо він об'єднаний спільністю мови і території, внутрішніми рисами характеру, як основи самобутньої культури та необхідними економічними відносинами, кваліфікуватимемо нацією.

У даному сенсі доцільно вести мову про українську націю (етнонацію), або націю українців як головний її маркер. Тут національна ідентичність, що характеризується спільністю, відтепер набуває динамічного, діяльно-розвивального сенсу як *національного уподібнення*, як відповідного процесу, як всезагального

(народного) тяжіння до ідеалів-цінностей, які пов'язані, більше того, спричиняються глибокою свідомістю та високими почуттями. Вони ж (ці психологічні параметри) у кінцевому підсумку апелюють до всієї нації. Тож така особистість має право заявити: «Я є нація, а нація — це Я».

Українська національна ідентичність — це ідейно-ціннісний стрижень життя особистості, яка набуває, зберігає і практично утверджує її у менш чи більш широкозначущих справах. Особистість як суб'єкт національної ідентичності стійко усвідомлює свою належність до української нації, як творця духовно-культурних цінностей; формує на їх основі власні смислоціннісні утворення, що складають її вищий Я-образ, і реалізує його у достойному житті (Журба, 2024).

Національну ідентичність інколи намагаються пояснювати як своєрідне явище, властиве народові, але таке, що відображає лише певний етап його становлення і розвитку, однак без глибокого врахування діяльності, у якій вона втілюється, але ж ця діяльність наповнює її національним колоритом. Якраз міра діяльності (ступінь її значущості) й надає національній ідентичності статусу стати і бути універсальною традицією (Степико, 2011).

При цьому згадана традиція як усталено історично повторюване явище, *по-перше*, набуває найвищого людського поривання, тобто духовності. І в такому значенні говорять про духовну традицію, що впливає на кожне покоління, підходяючи її як ціннісну естафету, яка розгортається у нових умовах і нових формах практичної реалізації.

По-друге, незважаючи на ці історично обумовлені особливості духовної традиції, вона залишається початково сутнісно сталою. І саме в цьому її сила, цінність і дієвість. Духовна традиція цього вищого рангу входить як складова національної культурної спадщини. По-іншому, національна ідентичність втілюється і живе у самобутній національній культурі як дійсній візитівці народу, на яку він орієнтується у своєму неповторному житті і боротьбі.

Прийнято вважати, що українська нація історично консолідувалася верховними цінностями соборності, самобутності, волі й гідності. Все ж використовуючи принцип доповнюваності, вважаємо за необхідне більш глибоко проаналізувати верховну цінність соборності, як символ нації, надати їй однозначного змістовного функціонування як орієнтовної основи духовно спрямова-

ної дії. У звичному вжитку під соборністю розуміється єдність цінностей певного етносу, взаємне духовне збагачення і розвиток (Журба, 2024; Боришевський та ін., 2011; Степико, 2011).

Роблячи наголос на взаємності означеної цінності, на індивідуальному рівні доцільно зважати на те, що поняття «соборності нації» має своїм підґрунтям категорії український «родиноцентризм» і «груподомінантність». Якраз через вправлення у цих категоріях як цінностях і загальних способах спільного життя можливо піднятися до єдності національного рівня і утверджуватись у ній всьому українському народу.

Тож не існує власне ізольованої особистості, оскільки вона народжується і розвивається в умовах соціальної організації з її необхідними духовно-моральними настановами. Останні ж передаються від покоління до покоління у кращих своїх зразках, зафіксованих чи у відповідних текстах, чи у формі усних народних (виховних) традицій. Усе ж, щоб такий соціально-ціннісний рух відбувся, необхідно щоб ці його настанови набули рівня переконання. Тож і говорять про культуру як аuru людської ціннісної непохитності. У іншому випадку певні соціально-духовні надбання не залишають міцного сліду і наступному поколінню доведеться таку культурну діяльність починати з чистого листа, відтворюючи її в нових умовах (Ноздрін, 2024).

Ще раз наголосимо, що національна ідентичність як особливе соціальне явище має тенденцію до спрямованого становлення. Відтак є всі підстави констатувати конкретні способи функціонування цього утворення, або відповідні його механізми. Останні можливо розташувати у певній ієрархії (послідовності), основою якої доцільно покласти рівень причетності як засіб утвердження у національній ідентичності.

Першим елементарним способом функціонування національної ідентичності виступає *протиставлення*. За цього механізму нація, яка тяжіє до власної ідентичності, ще далека від оформленості у своїй місії всезагального сутнісного уподібнення. Це є ознакою того, що громадяни на індивідуальному рівні здійснюють власну життєдіяльність переважно у різних формах зовнішнього наслідування, сприймають широко усталені традиції трудових і міжлюдських відносин. Вичленення національної приналежності відбувається здебільшого за зовнішніми родовими ознаками та притаманними конкретній території способами мовленнєвої взаємодії.

Тож уявлення громадян цього рівня способу функціонування національної ідентичності практично відбувається на основі фізично-комунікативних ознак, які не зачіпають національної своєрідності, а лише сигналізують про відповідну відмінність від представників іншої нації. Формується, таким чином, універсальна установка «свої — чужі». І якраз за цієї альтернативи така нація дотримується певних соціальних правил у соціокультурних поглядах щодо себе й інших як не таких як ми. «Ми — чужі» — стає первинним символом членів суспільства, яке ще далеке від глибокого психологічного самоусвідомлення. За такого внутрішнього стану можуть виникнути сприятливі умови й для національного егоїзму зі всіма його негативними тенденціями.

Наступним способом функціонування національної ідентичності є механізм *безпосередньої належності до своєї нації*. Відтепер, поняття чужої нації виноситься за скобки власних національних переживань. Усі перипетії цього масштабу розглядаються громадянами у власних національних межах. Тож нація як система на рівні усвідомлення стає відносно закритою, і цим самим розвивальні можливості всієї нації значно збільшуються. Однак згадане усвідомлення ще представляється лише як «образ нації», якому не дістає відповідної смислоспрямованої диференціації у національно-сутнісних характеристиках. Та незважаючи на це, розвивається «чуття єдиної національної родини», і певна особа вболіває за своє національне коріння; і воно ж за принципом емоційної індукції може ширитися на значний соціальний загал. Тут єдність як показник національного уподібнення ще функціонує як нерозчленоване національне бачення і відповідне ставлення. І лише вправляючись у такому національному світосприйнятті, її члени набувають практичного досвіду діяльності національної ваги.

Розвивально досконалим способом функціонування національної ідентичності необхідно вважати механізм *національної свідомості*. Сутністю останньої є те, що вона безпосередньо зачіпає категорію духовності, яка вже панує в суспільстві, визначаючи певні національні діяння. У цьому плані духовна свідомість є більш складним утворенням ніж свідомість чисто інтелектуальна. Тож відтепер поняття «цінність» стає інтегратором національної ідентичності, піднімаючи її на вищий ступінь. Прикметно, що за цим універсальним духовним утворенням утримується цілісна система конкретних ціннісних конструктів.

Однак усі вони у своїй єдності відображають національну специфіку, тобто такі вартості, що притаманні саме цій нації, хоча певні ціннісні елементи можуть бути співзвучними й з іншими націями. А це є, у свою чергу, основою міжнаціонального збагачення й міжнаціонального продуктивного цілепокладання та ціледіяння.

Звичайно, що означений національний спосіб вимагає розвитку людини як досконалої особистості, яка використовуючи ці особистісні надбання, однозначно проєктує (на рівні індивідуальної самосвідомості) на прийняття ціннісних індикаторів, що презентують національну ідентичність. Ці індикатори як духовні константи й забезпечують сталий розвиток нації у теперішньому, і є продуктивною основою для необхідного національного прогнозу на майбутнє.

На кінець, доцільно вичленити і такий спосіб функціонування національної ідентичності як механізм *національної самооцінки і самоцінування*. За допомогою цього механізму відбувається процес становлення стійкості національно-сутнісної ідентичності, її збереження від певних зовнішніх руйнівних факторів, які неодмінно можуть проявлятися з меншою чи більшою силою. Зрозуміло, що національна стійкість є сумою душевних стійкостей її громадян.

Такої душевної проби нація у своїх згуртованих діяннях має сповна відчувати самоефективність, яка неодмінно переростає у почуття самоцінування як утвердження у своїй справедливій національній гордості.

Розкриті нами способи функціонування національної ідентичності є важливі з огляду на конкретні теоретичні уявлення стосовно цієї проблеми. У той же час вони слугуватимуть необхідним підґрунтям для відповідних методичних програм формування зростаючої особистості основ національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Боришевський, М.Й. (Ред.), Шевченко, О.В., Володарська, Н.Д. (2011) *Психологічні закономірності розвитку духовності особистості*: монографія. Київ: Педагогічна думка, 200 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5077/>
- Журба, К.О., Бех, І.Д., Канішевська, Л.В., Корнієнко, А.В., Малиношевський, Р.В., & Рейпольська, О.Д. (2024). *Виховні засади утвердження української національної ідентичності*: методичний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 124 с <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744287/>
- Ноздрін, О.М. (2024). Духовно-моральне виховання як освітній конструкт: комплементарний аналіз бага-

товимірного поняття. *Наука і техніка сьогодні*. Серія «Педагогіка», 5(33), С. 779-801. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-779-801](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-779-801)

Степико, М.Т. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування*: монографія. Київ: НІСД, 336 с. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>

THE PHENOMENON OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN MEANING-FUNCTIONAL DYNAMICS

Scientific report at the methodological seminar “Strategic Guidelines and Innovative Practices for Asserting Ukrainian National Identity under Martial Law” on April 3, 2025

Ivan Bekh

DSc in Psychology, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Director, Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The article provides an in-depth exploration of the category of “national identity” as a higher-order reality that an individual must internalize throughout one’s life. As a working concept, the article introduces a semantic construct that interprets national identity as a universal community that is functioning in the form of national assimilation with its inherent ideals and values caused by persons’ deep consciousness and strong feelings.*

In this context, national identity is the ideological and value-based core of an individual’s life, which is acquired, preserved, and practically affirmed through involvement in more or less far-reaching social affairs. The article proposes specific ways of functioning for this construct.

The first elementary way is the opposition “We — Others”. Under this dichotomy, a nation adheres to specific social rules within its sociocultural perspectives about itself and those considered unlike itself.

The next way of functioning is the mechanism of direct belonging to one’s nation. However, such awareness often lacks a corresponding semantic-directed differentiation.

The most developed and refined way of functioning of national identity is considered to be the mechanism of national consciousness. Its essence covers its direct engagement with the category of spirituality, which already prevails within society and defines specific national actions.

Keywords: *belonging to a nation; national identity; national opposition; national consciousness; national assimilation; national values.*

Дата публікації: 22 квітня 2025 р.